

IFN Policy Paper nr 49, 2011

Vinst i välfärden – nationalekonomiska erfarenheter och perspektiv

Henrik Jordahl

Vinst i välfärden

nationalekonomiska erfarenheter och perspektiv*

Henrik Jordahl

I detta Policy Paper diskuterar jag vinstmotivets roll i produktionen av skattefinansierade tjänster, som vård och utbildning. Det är till att börja med ett misstag att se vinst som en onödig kostnad som innebär att offentlig produktion är mer effektiv än privat. Vinstdrivande företag skiljer sig mindre från ideella organisationer än vad man först kan tro. Något som utmärker kommersiella företag är dock att vinsterna ger både möjligheter och drivkrafter att expandera, vilket innebär att framgångsrika lösningar kan spridas till fler användare. Detta gäller inte minst inom valfrihetssystemen. Beroende på kontraktsmöjligheter och tillgänglig information är det i vissa fall mest effektivt att en kommun eller ett landsting tar hand om tjänsteproduktionen med egen personal. Medan sådana val kan och bör göras från fall till fall utifrån verksamhetens förutsättningar för kvalitetskontroll, skulle en generell vinstreglering dra alla verksamheter över en kam oavsett hur hög kvalitet de håller.

* Detta Policy Paper är skrivet för Svenskt Näringsliv inom ett projekt om kvalitet och vinst i välfärden med Anders Morin som redaktör. Boken *Vitsen med vinsten* är under utgivning på Hjalmarson och Högberg bokförlag.

Skattefinansierade tjänster som utbildning och sjukvård utförs allt oftare av vinstdrivande privata företag. Friskolereformen från 1990-talets början har lett fram till att 13 procent av eleverna i grundskolan och 29 procent av eleverna på gymnasiet går i en friskola, varav 64 procent drivs som aktiebolag.¹ Landstingens vårdavtal med privata vårdgivare har fyrdubblats sedan början av 1990-talet och överstiger nu 20 miljarder kronor per år.²

I detta Policy Paper diskuterar jag vinstmotivets roll i produktionen av skattefinansierade tjänster, som vård och utbildning. En trivial, men viktig, inledande slutsats är att vi hade gått miste om dessa exempel om den offentliga sektorns tidigare monopol hade lämnats orörda. Samtidigt är det naturligtvis inte möjligt att dra några generella slutsatser om skillnaderna mellan vinstmotiv och ideella syften eller mellan privat och offentlig drift på basis av fyra korta fallstudier. Det som exemplen ändå ger är en inblick i de konkreta verksamheterna och en viss förståelse för hur några nyckelpersoner resonerar kring kapacitetsutnyttjande, kvalitet, det egna ansvaret – och att göra vinst.

Genom att diskutera vinst som ekonomiskt begrepp och som motiv för produktion av skattefinansierade tjänster, samt i anslutning till detta behandla kontraktsrelationer och valfrihetssystem, hoppas jag kunna belysa den beskrivna utvecklingen ur ett empiriskt grundat nationalekonomiskt perspektiv. Vinstmotivet har med all sannolikhet kommit för att stanna inom vården, skolan och omsorgen. Frågan är hur tjänsternas kostnader och kvalitet påverkas; både på kort sikt när enskilda privatiseringar utvärderas och på lite längre sikt när framgångsrika exempel sprider sig genom det ekonomiska systemet.

1. Vinst som ekonomiskt begrepp

Privata företag som producerar skattefinansierade tjänster får ibland utstå kritik för att de gör vinst. Vinsten målas typiskt upp som en onödig kostnad för verksamheten. Tanken är att den offentliga sektorn hade kunnat få mer för skattepengarna genom att replikera det privata företagets verksamhet utan att behöva betala ut någon vinst till dess ägare. Hela det ekonomiska överskottet skulle då kunna återinvesteras i verksamheten för att till exempel ge bättre sjukvård.³ Detta är ett grovt förenklat synsätt som vilseleder mer än det klagör.

¹ Eklund och Henrekson (2010, s. 66); Friskolornas riksförbund, "Friskolorna i siffror", www.friskola.se (2010-12-05).

² Socialstyrelsen (2007, s. 14).

³ Det finns många prominenta exempel på denna kritik. I en debattartikel i Göteborgs-Posten (2009-10-28) skriver socialdemokraterna Mona Sahlin, Marie Granlund och Ylva Johansson att "skattepengar avsedda för välfärden ska användas för att höja kvaliteten i välfärden – inte till vinstuttag." Ylva Johansson (som var vård- och äldreomsorgsminister 2004–2006) tillägger i ett pressmeddelande att "det är oerhört stötande när privata bolag delar ut vinster till ägarna samtidigt som det finns stora behov av en bättre vård och kortare väntetider. Men, det är inte vinsten i sig som är problemet, det är när vinsten inte återinvesteras i verksamheten ("Vinst i vården" 2009-09-11). I Vänsterpartiets partiprogram (antaget av partiets 37:e kongress 2008, s. 22–23) står att läsa att "privatiseringar och entreprenader innebär ... ett allvarligt hot mot den offentliga sektorns grundidé" och partiledaren Lars Ohly uttalade nyligen att "hade vi inte betalat ut 1,4 miljarder kronor i vinst till de tio största vårdbolagen, så hade vi istället kunnat sätta 4000 undersköterskor till i arbete" ("Vårdbolagen lever gott på våra skattededel", pressmeddelande 2010-09-08).

Den som betraktar aktieutdelningar och kapitalvinster som ett ekonomiskt slöseri menar antingen att det enbart är löntagarnas arbete som skapar värden i verksamheten eller att kapitalägare och entreprenörer är villiga att satsa sina pengar och idéer på en verksamhet utan att få någon ekonomisk ersättning för detta. Den första uppfattningen överensstämmer med den så kallade *arbetsvärdelära* som David Ricardo och Karl Marx förespråkade på 1800-talet, men som sedan dess har övergetts till förmån för den mer träffande teorin att värdet på en produkt beror på den subjektiva nytta som människor upplever när de konsumerar den. Den andra uppfattningen framstår som onyanserad eller i värsta fall naiv; även om ideella organisationer existerar och utför ett viktigt arbete är de flesta människor mer benägna att satsa sitt kapital och sina idéer på en verksamhet om de kan göra vinst på detta.

I nationalekonomisk teori betraktas vinst som en ersättning till främst kapitalägare men även till entreprenörer, på samma sätt som lön utgör en ersättning till de anställda.⁴ Därmed måste vinsten i ett företag täcka både riskjusterad kapitalränta och den ersättning som Henrekson och Stenkula (2007, s. 128) kallar *entreprenörsränta*, det vill säga entreprenörens ekonomiska förtjänst. Både kapital och entreprenörskap utgör knappa resurser som hade kunnat satsas på någon annan verksamhet i ekonomin. Med ekonomisk terminologi innebär det att kapitalet och entreprenörskapet har en alternativkostnad. Om en kapitalägare inte får någon ersättning för att riskera sina pengar i en verksamhet föredrar han eller hon sannolikt att sätta in pengarna på banken och erhålla en säker ränta istället.

Kapital som satsas i offentligt drivna verksamheter har även det en alternativkostnad – det hade också kunnat placeras i en säker tillgång eller satsas i ett privat företag. Av denna anledning har Konkurrensverket som uppgift att kontrollera att offentlig sektor inte subventionerar näringsverksamheter genom att tillhandahålla varor och tjänster till priser som inte täcker kapitalkostnaderna.⁵ Dessa konkurrensregler illustrerar att vinstutbetalningar i privata företag inte kan tas till intäkt för att offentlig sektor skulle kunna producera samma varor och tjänster till en lägre kostnad. Om så vore fallet borde man ju i förlängningen argumentera för en expansion av statliga företag på konkurrensutsatta marknader! Något som få ekonomer gör eftersom empiriska privatiseringsstudier visar att privata företag i allmänhet är mer effektiva och lönsamma än vad statligt ägda företag är.⁶ Alternativt borde man fråga sig hur Volvo kan tillåtas göra vinst på att sälja bilar till polisen när det skulle gå att producera många fler polisbilar till samma kostnad i statliga fabriker.

De avslutande frågorna ovan illustrerar orimligheten i den allra enklaste – men för den skull alltså inte ovanliga – kritiken av att företag som producerar skattefinansierade tjänster gör vinst. Så länge en privatdriven verksamhet varken kostar mer eller är sämre än en jämförbar offentlig verksamhet är det svårt att se problemet med att den privata verksamheten dessutom genererar ett överskott som betalas ut till ägarna (för att sedan i många fall investeras i liknande verksamheter).

⁴ Lindqvist (2010a) ger en längre beskrivning av vinstbegreppet i nationalekonomisk forskning med anknytning till privat drift av skattefinansierade tjänster.

⁵ Se Jordahl (2004, 2010) för problem som uppstår om konkurrensen mellan aktörer i privat och offentlig sektor snedvrids på detta eller på liknande sätt.

⁶ Andra väldokumenterade effekter på företag som privatiseras är att investeringar och försäljning ökar, samt att skuldsättningsgraden minskar. Se Megginson och Netter (2001) för en litteraturöversikt om företagsprivatiseringar eller Jordahl (2009) för en nyare översikt med fokus på OECD-länderna.

En rimligare kritik utgår istället från så kallade övervinster. Hur hög en vinst måste vara för att betraktas som en övervinst är emellertid svårt att fastställa. Varningsflagg borde dock kunna resas för vinster som dramatiskt överstiger en normal riskjusterad kapitalavkastning i jämförbara konkurrensutsatta företag. Det potentiella problemet är då inte den höga vinsten i sig – som ju kan bero på att företaget är exceptionellt effektivt eller innovativt – utan risken för att lönsamheten ligger i utnyttjandet av ett dysfunktionellt ersättningsystem, beror på bristande konkurrens eller har med korruption att göra.⁷ Förekomsten av kommunal korruption har blivit plågsamt tydlig det senaste året genom avslöjanden från Göteborgs kommun.⁸ Den kommande framställningen bortser dock från korruption (där det råder stor samsyn om vad som inte bör vara tillåtet) för att koncentrera sig på ersättningsystem och kontrakt mellan parter i offentlig och privat sektor.

2. Motiv för vinst i välfärden

Det finns flera skäl för att låta privata företag konkurrera med kommunernas och landstingens egen tjänsteproduktion. För det första att utbudet av tjänster blir mer varierat så att fler konsumenter kan hitta en tjänst som passar deras personliga preferenser. För det andra att privata företag i allmänhet är effektivare än offentliga myndigheter och företag.⁹ Den förklaring av sambandet mellan kapacitetsutnyttjande och ekonomiskt resultat som Kunskapsskolans vd Per Ledin presenterar tycks utgöra ett exempel på en sådan effektivitetsskillnad. För det tredje att konkurrensen ökar när den offentliga sektorns egen produktion kan jämföras med privata alternativ.¹⁰ Ökad konkurrens leder normalt till lägre priser och kostnader.¹¹ För det fjärde ger vinsten både möjligheter och drivkrafter för framgångsrika företag att expandera, vilket innebär att deras lösningar kan spridas till fler användare. En utveckling som Kunskapsskolan, Internationella Engelska Skolan, Praktikertjänst och Catio illustrerar.

Den fjärde punkten är lätt att förbise eller underskatta. Men faktum är att konkurrens mellan offentliga enheter utan vinstsyfte har begränsade förutsättningar att fungera som en dynamisk upptäckandeprocess inom kommunerna och landstingen.¹² Beslutsstrukturen är till att börja med centraliserad och möjligheterna att nya koncept utvecklas och sprids underifrån är begränsade. Acceptansen för nya idéer och lösningar som utmanar det gamla kan inte mäta sig med attityderna till förändring i privat sektor. I många fall är det helt enkelt kommunens storlek som sätter käppar i hjulen för nya koncept som skulle kunna utveckla verksamheter bedrivna i egen regi. Medan

⁷ Som en jämförelse förbjuder Konkurrenslagen (2008:579) inte att företag med stora marknadsandelar gör höga vinster. Lagen förbjuder däremot vissa förfaranden (bland annat olika former av missbruk av dominerande ställning) som kan resultera i övervinster.

⁸ Se till exempel programmet Uppdrag granskning i SVT1, 2010-04-28 och artikeln "Revisionsrapport riktar kritik mot Göteborg stad efter mutanklagelserna" i Dagens Nyheter, 2010-05-10.

⁹ Megginson och Netter (2001); Jordahl (2009).

¹⁰ Även konkurrens mellan offentliga enheter kan ha positiva effekter. Bloom, Propper, Seiler och Van Reenen (2010) visar att konkurrens mellan offentliga sjukhus i Storbritannien förbättrar ledarskapet och reducerar dödsfallen vid behandlade hjärtattacker.

¹¹ En vanlig slutsats i den nationalekonomiska litteraturen om privat produktion av skattefinansierade tjänster är att konkurrens är mångdubbelt viktigare än ägande. Flera metodproblem har emellertid ännu inte fått sin lösning i de empiriska studierna och slutsatsen stämmer heller inte överens med studier av företagsprivatiseringar (Jordahl 2008, 2009).

¹² Hayek (1948) beskriver konkurrens som en upptäckandeprocess genom vilken entreprenörer reagerar på och skapar förändring.

kommunallagen förbjuder en kommun att bedriva verksamhet utanför sina geografiska gränser är det fritt fram för företag som Kunskapsskolan och Internationella Engelska Skolan att expandera till nya kommuner och därmed dra nytta av skalfördelar och erfarenhetsutbyten.¹³

Hur skiljer sig då privata företag med vinstintresse från ideella organisationer? Den viktigaste skillnaden är förstås att medlemmarna i en ideell organisation har begränsade möjligheter att få del av verksamhetens ekonomiska överskott. Denna skillnad ska dock inte överdrivas eftersom det också går att ta ut överskott i form av högre löner eller genom att låta organisationen betala för privat konsumtion som går att kamouflera som kostnader. I ekonomisk teori har framträdande forskare på senare tid betonat att människor som arbetar för ideella organisationer drivs av andra motiv än de som arbetar i vinstdrivande företag.¹⁴ Betydelsen av denna skillnad har dock varit svår att belägga i empiriska studier.¹⁵ Lindqvist (2010a) refererar till en rad amerikanska studier som visar att privata ideella sjukhus beter sig mer som privata vinstdrivande sjukhus när konkurrensen mellan dessa sjukhustyper intensifieras. Däremot förefaller det rimligt att vinstdrivande företag expanderar snabbare än ideella organisationer när de uppnår höga lönsamhetsnivåer. Denna bedömning bygger på att en ideell organisation som får in ett stort överskott förmodligen väljer att lägga en större andel av överskottet på att förbättra den befintliga verksamheten och en mindre andel på att expandera verksamheten, jämfört med ett vinstdrivande företag.¹⁶

3. Kostnader, kvalitet och kontrakt

Flera argument talar alltså för att låta privata företag göra vinst på att sälja tjänster till kommuner och landsting. Empiriska studier visar att kostnaderna för många verksamheter går att minska genom att offentlig sektor överlåter tjänsteproduktionen till privata företag.¹⁷ Kostnadsminskningarna går i många fall att uppnå till oförändrad eller till och med förbättrad kvalitet, vilket är tydligast för relativt enkla tjänster som sophämtning, städning, hushållstjänster, samt fordons- och gatuunderhåll. Mönstret är inte lika tydligt för mer komplicerade tjänster som specialistsjukvård, fängelser och institutionsvård av ungdomar med beteendeproblem. Kvalitetsmått på dessa tjänster är relativt osäkra och blir ofta tillgängliga först i efterhand och då inte alltid på individuell tjänstenivå, vilket

¹³ Detta innebär inte att lagstiftningen borde ändras för att tillåta kommunerna att driva vinstsyftande verksamheter utan geografisk begränsning. Det finns flera argument som talar för en tydlig begränsning av kommunernas kommersiella verksamheter, bland annat för att tydliggöra de politiska uppgifterna, för att skydda invånarna från risker vid ekonomisk spekulation, och för att undvika en snedvridning av konkurrensen mot privata företag.

¹⁴ Glaeser och Shleifer (2001); Besley och Ghatak (2005).

¹⁵ Duggan (2000) finner till exempel att både privata vinstdrivande och privata ideella sjukhus i Kalifornien tydligt reagerade på en ersättningsökning som gav starkare incitament att behandla låginkomsttagare, medan de offentliga sjukhusens beteende inte ändrades.

¹⁶ Jämförelsen försvåras av att företag kan dela ut vinstmedel till sina ägare, men om en mycket lönsam verksamhet går att expandera ligger det i ägarnas ekonomiska intresse att återinvestera istället för att dela ut överskottet.

¹⁷ Domberger och Jensen (1997); Grout och Stevens (2003); Jensen och Stonecash (2005). I Sverige tycks kostnadsminskningarna inte bero på lönesänkningar. Oreland (2010) visar att lönerna istället tenderar att öka när en verksamhet övergår från offentlig till privat drift.

försvårar ansvarsutkrävande i det enskilda fallet.¹⁸ Problemet är att privata företag i en sådan situation kan frestas att tumma på tjänsternas kvalitet i syfte att reducera kostnaderna och öka sin vinst.¹⁹ Problemet förvärras när det handlar om så kallade trovärdighetsvaror vilka kännetecknas av att producenten vet betydligt mer än konsumenten om vad konsumenten behöver.²⁰ I en sådan situation tillkommer en frestelse att sälja fler eller dyrare tjänster än vad en fullt informerad konsument skulle efterfråga.

Kontraktsmöjligheter spelar följaktligen en viktig roll vid valet mellan offentlig och privat produktion av skattefinansierade tjänster. Det är stor skillnad mellan en tjänst vars samtliga aspekter kan specificeras i ett kontrakt som går att genomdriva i domstol och en tjänst med viktiga aspekter som inte går att mäta på ett sätt som utomstående kan verifiera. Även om privata företag i allmänhet är effektivare kan kontraktproblemen vara så stora att offentlig produktion ändå är att föredra. Valet mellan att köpa in en skattefinansierad tjänst och att producera den i offentlig sektor blir därför en avvägningsfråga där hänsyn även behöver tas till andra faktorer som betydelsen av innovationer, graden av konkurrens och styrkan hos ryktmekanismer. Trovärdighetsvaror där innovationer är relativt oviktiga, konkurrensen svag och information om tjänsternas kvalitet svår att sprida framstår som relativt attraktiva att producera med hjälp av offentligt anställd personal.²¹

Institutionsvård av ungdomar med beteendeproblem på privata Hem för vård eller boende (HVB) illustrerar den beskrivna problematiken. Sådan institutionsvård är en trovärdighetsvara eftersom HVB-personalen vet mer än socialtjänsten om hur länge vården av en viss person bör fortsätta. En studie av Lindqvist (2008) visar att vårdtiden är dubbelt så lång (och kostnaderna därmed dubbelt så höga) för ungdomar i privata jämfört med i offentliga HVB. Å andra sidan var offentliga HVB relativt mer benägna att avbryta vården för våldsamma ungdomar med särskilt allvarliga problem. Lindqvists förklaring är att privata HVB utnyttjar att de tjänar pengar på att förlänga vårdtiden samtidigt som frånvaron av ekonomiska incitament i offentliga HVB gör det frestande att helt enkelt sortera ut ungdomar som är jobbiga att ha att göra med.²²

Specialistsjukvård är en mer betydelsefull trovärdighetsvara som både är dyrare och konsumeras av fler människor. Lindqvist (2010a) refererar till flera amerikanska studier som visar att vinstdrivande sjukhus i vissa fall reagerar på ersättningssystemens utformning genom att sälja mer vård utan att vårdresultaten blir bättre. Samtidigt är specialistsjukvård en verksamhet där innovationer är betydelsefulla, vilket innebär att privata företag kan förväntas spela en viktig roll: för att vinstmotivet utgör en stark drivkraft för innovationer, för att säkerställa och att många olika idéer prövas, och för att snabbt sprida framgångsrika innovationer till fler patienter. Sammantaget ger

¹⁸ Kunskapsskolan, Internationella engelska skolan, Praktikertjänst och Capio ger alla exempel på att privata företag mycket väl kan överträffa offentlig sektor vad gäller dokumentation och systematiska jämförelser av kvalitet, något som Socialstyrelsen (2004, s. 29) konstaterar har varit fallet inom äldreomsorgen.

¹⁹ Hart, Shleifer och Vishny (1997).

²⁰ Se Dulleck och Kerschbamer (2006) för en översiktsartikel om trovärdighetsvaror, bland annat specialistsjukvård.

²¹ Den som kritiserar offentlig sektor för ineffektivitet måste också erkänna att de offentliganställda som beslutar om, genomför och följer upp köp av tjänster kan ha otillräckliga incitament för att göra detta lika noggrant som anställda med motsvarande arbetsuppgifter i privat sektor. Lindqvist (2010b) visar till exempel att socialtjänsten i regel inte upprättar en plan för vårdens varaktighet när ungdomar med beteendeproblem placeras i privat institutionsvård – trots att en sådan plan tycks ha en stark positiv effekt på vårdresultatet.

²² För fängelser är de empiriska studierna motstridiga: Bedard och Frech (2009) tecknar en mörk medan Cabral, Lazzarini och de Azevedo (2010) tecknar en ljus bild av privata fängelsestjänster.

forskningen inget starkt stöd för att privat sjukvård skulle vara mer (eller mindre) effektiv än offentlig sjukvård; hur ersättningssystemen utformas förefaller viktigare än vem som äger verksamheten.

4. Valfrihetssystem

Det förra avsnittet behandlade huvudsakligen kontrakt mellan offentlig sektor och privata företag, så kallade entreprenader. Men utförliga kontrakt är inte alltid nödvändiga. Även om det är svårt att mäta kvalitet på ett objektivet och verifierbart sätt känner människor i många fall ändå till ungefär hur hög kvalitet de olika producenterna levererar. Om så är fallet kan valfrihetssystem fungera, med friskolorna som tydligaste exempel.²³ Tanken är att valfriheten ger människor möjlighet att konsumera tjänster med hög kvalitet i de dimensioner som de själva värdesätter, samtidigt som kostnaderna hålls tillbaka. Inom förskolan och skolan, samt omsorgen om icke-dementa åldringar är förutsättningarna för sådana system goda. Hur valfrihetssystem faktiskt fungerar beror i stor utsträckning på hur reglerna utformas. Viktiga principer i Sverige har varit att hela finansieringen ska bestå av skattepengar så att producenterna konkurrerar med kvalitet och inte med pris, att producenterna inte ska få handplocka kunder och att privata producenter ska få en ersättning som motsvarar kostnaderna i offentlig produktion.

En vanlig kritik mot valfrihetssystem är att de ger upphov till segregering och ojämlika utfall. Detta är dock inte på förhand givet eftersom valfriheten genom sin konstruktion bryter upp tidigare system som lett till segregering efter bostadsområden. Skolval öppnar en möjlighet för barn som bor i socialt utsatta områden att gå i populära skolor i mer välbärgade områden. En studie av den skolvalsreform som infördes i Stockholms *kommunala* skolor hösten 2000 visar att sorteringen efter elevernas betyg som väntat ökade, men att detta ackompanjerades av en ökad segregering även efter föräldrarnas bakgrund och mellan infödda och invandrare.²⁴ Samtidigt verkar samhällets svaga grupper inte motsätta sig valfrihetssystem, opinionsundersökningar från flera länder tyder snarare på motsatsen.²⁵ En möjlig förklaring är att personer med låg social status behöver en valmöjlighet för att få en jämlik behandling. Inte minst i sjukvården kan man misstänka att acceptansen för att den egna vården ransoneras avtar med social status. Andra effekter av valfrihetssystem är att tillgänglighet, bemötande och kundnöjdhet förefaller stärkas, samt att produktiviteten sannolikt stimuleras.²⁶

Det finns flera studier av den svenska friskolereformens effekter på eleverna. Sandström och Bergström (2005) rapporterar stora positiva effekter av konkurrens från friskolor på elevresultat i kommunala grundskolor, mätt som betygsgenomsnitt, betyg i enskilda ämnen och resultat från nationella prov. Björklund, Clark, Edin, Fredriksson och Krueger (2005) analyserar senare data med en metod som jämför förändringen i skolresultat med förändringen i friskoleandelen. Även de finner positiva effekter av friskoleandelen på betyg i matematik, engelska och svenska, men effekterna är av betydligt mindre storlek än vad Sandström och Bergström rapporterade. Böhlmark och Lindahl

²³ Kärt barn har många namn: valfrihetssystem kallas även för kundval och vouchersystem, eller så används sammansättningar med -peng och -check, till exempel skolpeng. Inom vården talas det ofta om vårdval.

²⁴ Söderström och Uusitalo (2010).

²⁵ Le Grand (2007).

²⁶ Kastberg (2010).

(2008) utvidgar effektanalysen till gymnasie- och högskolenivå. Deras resultat visar att förekomsten av friskolor på grundskolenivå ger en viss förbättring av elevernas prestationer och att den effekten går att spåra vidare till deras val av teoretiska gymnasieutbildningar. Däremot kunde de inte hitta någon långvarig effekt i form av högre gymnasiebetyg eller ökad benägenhet att påbörja högskolestudier.

Medan det börjar finnas en hel del forskning om valfrihetssystem – speciellt om skolval – råder det tyvärr brist på studier av vinstmotivets betydelse inom sådana system. Vinsten fungerar förstas som en drivkraft för en enskild skola att förbättra sin befintliga verksamhet. En lika viktig fördel med vinstdrivande verksamheter är att flera av valfrihetssystemens poänger går förlorade om verksamheter med nöjda kunder inte expanderar på mindre populära verksamheters bekostnad. Hoxby (2010) menar att graden av flexibilitet på utbudssidan skiljer system med verkligt skolval från system där skolvalet reduceras till något nominellt. Vinstmotivet spelar därför en viktig roll som en drivkraft att expandera framgångsrika verksamheter så att valfrihetssystemens fulla dynamik kommer i verkan.

5. Avslutande kommentarer

Vinst är inte en onödig kostnad som går att undvika genom att kommuner och landsting producerar alla skattefinansierade tjänster själva. I många fall går det istället att sänka kostnaderna för dessa tjänster genom att låta privata företag stå för produktionen. Utbildning och sjukvård tillhör inte de tydligaste exemplen, men företag som Kunskapsskolan, Internationella Engelska Skolan, Praktikertjänst och Capio visar att vinstdrivande verksamheter kan vara innovativa, serviceinriktade och populära. Minst lika viktigt är att vinsten ger en stark drivkraft att expandera framgångsrika verksamheter så att de kommer fler användare till godo. Eftersom sådana långsiktiga systemeffekter är svåra att utvärdera förbigås de emellertid ofta med tystnad av empiriskt inriktade nationalekonomer. Det betyder inte att effekterna är betydelselösa. Vinstdrivande företag har en viktig roll att spela i skattefinansierad tjänsteproduktion.

Referenser

- Bedard, K. och H. E. Frech, 2009. Prison health care: Is contracting out healthy? *Health Economics*, 18 (11), 1248–1260.
- Besley, T. och M. Ghatak, 2005. Competition and incentives with motivated agents. *American Economic Review*, 95 (3), 616–636.
- Björklund, A., M. Clark, P.-A. Edin, P. Fredriksson och A. Krueger, 2005. *The Market Comes to Education in Sweden: An Evaluation of Sweden's Surprising School Reforms*. Russel Sage Foundation.
- Bloom, N., C. Propper, S. Seiler och J. Van Reenen, 2010. The impact of competition on management quality: Evidence from public hospitals. NBER Working Paper nr 16032. National Bureau of Economic Research.
- Böhlmark, A. och M. Lindahl, 2008. Does school privatization improve educational achievement? Evidence from Sweden's voucher reform. IZA DP nr 3691. Forschungsinstitut zur Zukunft der Arbeit.
- Cabral, S., S. Lazzarini och P. F. de Azevedo, 2010. Private operation with public supervision: Evidence of hybrid modes of governance in prisons. Under publicering i *Public Choice*.
- Domberger, S. och P. H. Jensen. 1997. Contracting out by the public sector: Theory, evidence, prospects. *Oxford Review of Economic Policy*, 13 (4), 67–78.
- Duggan, M. 2000. Hospital ownership and public medical spending. *Quarterly Journal of Economics*, 115 (4), 1343–1373.
- Dulleck, U. och R. Kerschbamer, 2006. On doctors, mechanics, and computer specialists: The economics of credence goods. *Journal of Economic Literature*, 44 (1), 5–42.
- Eklund, K. och M. Henrekson, 2010. Tillväxt och entreprenörskap i den svenska välfärdsstaten. I L. Hultkrantz och H. Söderström (red.) *Marknad och politik*. Nionde upplagen. Under utgivning av SNS Förlag.
- Glaeser, E. och A. Shleifer, 2001. Not-for-profit entrepreneurs. *Journal of Public Economics*, 81 (1), 99–115.
- Grout, P. A. och M. Stevens, 2003. The assessment: Financing and managing public services. *Oxford Review of Economic Policy*, 19 (2), 215–234.
- Hart, O., A. Shleifer och R. Vishny, 1997. The proper scope of government: Theory and an application to prisons. *Quarterly Journal of Economics*, 112 (4), 1127–1161.
- Hayek, F. A. 1948. The Meaning of Competition. I F. A. Hayek, *Individualism and Economic Order*. Routledge Press.
- Henrekson, M. och M. Stenkula, 2007. *Entreprenörskap*. SNS Förlag.
- Hoxby, C., 2008. School choice and competition. I S. Durlauf och L. Blume (red.), *The New Palgrave Dictionary of Economics Online*. Palgrave Macmillan. (2010-11-26)
- Jensen, P. och R. Stonecash, 2005. Incentives and the efficiency of public sector-outsourcing contracts. *Journal of Economic Surveys*, 19 (5), 767–787.
- Jordahl, H., 2004. Offentlig verksamhet på konkurrensutsatta marknader. Bilaga till Konkurrensverkets rapport 2004:4 Myndigheter och marknader – tydligare gräns mellan offentligt och privat.
- Jordahl, H., 2008. Privat produktion av offentligt finansierade tjänster. *Ekonomisk Debatt*, 36 (3), 46–58.

- Jordahl, H., 2009. Privatiseringar av statligt ägda företag – En litteraturöversikt med fokus på OECD-länderna. Rapport N9010, Finansdepartementet och Näringsdepartementet.
- Jordahl, H., 2010. Ett lagförbud för myndigheter att bedriva konkurrensutsatt näringsverksamhet: Kriterier för undantag från förbud. Konkurrensverkets uppdragsforskningsrapport 2010:1.
- Kastberg, G., 2010. Vad vet vi om kundval? – En forskningsöversikt. Sveriges Kommuner och Landsting.
- Le Grand, J., 2007. *The Other Invisible Hand: Delivering Public Services through Choice and Competition*. Princeton University Press.
- Lindqvist, E., 2008. Privatization of credence goods: Theory and an application to residential youth care. IFN Working Paper nr 750. Institutet för Näringslivsforskning.
- Lindqvist, E., 2010a. Vinstbegreppet och privat drift av offentligfinansierade tjänster. Rapport för Sveriges Kommuner och Landsting.
- Lindqvist, E., 2010b. Planned treatment and outcomes in residential youth care: Evidence from Sweden. Under publicering i *Children and Youth Services Review*.
- Meggison, W. och J. Netter, 2001. From state to market: A survey of empirical studies on privatization. *Journal of Economic Literature*, 39 (2), 321–389.
- Oreland, C., 2010. Övergång till privat drift inom offentlig sektor – Högre lön för den anställde. *Ekonomisk Debatt*, 38 (5), 61–74.
- Sandström, M. och F. Bergström, 2005. School vouchers in practice: Competition will not hurt you. *Journal of Public Economics*, 89 (2–3), 351–380.
- Socialstyrelsen, 2004. *Konkurrensutsättningen inom äldreomsorgen*.
- Socialstyrelsen, 2007. *Statistik över kostnader för hälso- och sjukvården 2006*. Statistik: Hälso- och sjukvård 2007:4.
- Söderström, M. och R. Uusitalo, 2010. School choice and segregation: Evidence from an admission reform. *Scandinavian Journal of Economics*, 112 (1), 55–76.